

Domagoj Vidović
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
dvidovic@ihjj.hr

O NAGLASNOJ NORMI NA TEMELJU OBRADBE NAGLASAKA U ŠKOLSKOME RJEČNIKU HRVATSKOGA JEZIKA I HRVATSKOME MREŽNOM RJEČNIKU (MREŽNIKU)¹

Pregledni rad

UDK 811.163.42'342.8

U ovome se radu razlaže sustav naglašivanja primijenjen u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* i *Hrvatskome mrežnom rječniku*. Pritom se izlažu i neka prijeporna mjesta u različitim pristupima standardnojezičnomu naglašivanju, jednoga utemeljena na standardnojezičnoj naglasnoj normi s novoštokavskom osnovicom (koji je primijenjen u tim dvama rječnicima) te drugoga koji se, s različitih gledišta, temelji na otklonu od te norme. Ujedno se ističe važnost dijalektoloških i povijesnojezičnih podataka za oblikovanje vjerodostojnoga uvida u naglasni inventar hrvatskih govora te se naglasna norma promatra i u svjetlu odnosa između zagovornika deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa.

Cljučne riječi: hrvatski standardni jezik, standardnojezična naglasna norma, dijalektološki podatci

1. UVOD

Naglasna je norma jedna od norma hrvatskoga standardnog jezika o kojoj se od hrvatskoga osamostaljenja najviše raspravlja ne samo u znanstvenim krugovima, nego i u općoj javnosti. U ovome će se radu na temelju obradbe naglasaka u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* (Birtić i dr., 2012.) i *Hrvatskome mrežnom rječniku (Mrežniku)* nastojati usporediti dva temeljna pristupa suvremenomu standardnojezičnom naglašivanju, jednoga koji se temelji na dosljednoj provedbi

¹ Rad je izrađen na istraživačkome projektu *Hrvatski mrežni rječnik – MREŽNIK* (IP–2016–06–2141), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost i koji se provodi u ustanovi nositelju projekta Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

standardnojezičnih naglasnih pravila utemeljenih na novoštokavskoj osnovici od kojih se ne odstupa te drugoga koji podrazumijeva određene otklone od tradicionalne naglasne norme.

Budući da se u novijim pristupima često razmatrao naglasni inventar govornika hrvatskoga jezika, u radu se donose i dijalektološki podatci koji se obično, „u potrazi za savršenim govornikom”, zanemaruju ili uopće ne obrađuju² jer se nedovoljno poznaje dijalektološka literatura. Čak i ako se uzmu u obzir različite definicije standardnoga jezika i predvide najčešće jezične situacije u kojima se njime govori, ne može se zanemariti činjenica da se njime služe svi govornici hrvatskoga jezika (od komunikacije unutar obrazovnoga sustava do obraćanja različitim službenim ustanovama i uporabe u medijima) te da se, ako se već nastoji posuvremeniti norma ili čak promijeniti dijalektna osnovica na kojoj je tradicionalna naglasna norma zasnovana i to opravdati suvremenim stanjem u hrvatskome jeziku, to nužno treba argumentirati podacima iz svih krajeva u kojima se hrvatskim jezikom govori. Ujedno se, s obzirom na to da je naglasna norma samo jedna od norma hrvatskoga standardnog jezika, pristup naglašivanju treba razmotriti i u okviru šire rasprave o deskriptivnome i preskriptivnome pristupu standardnomu jeziku jer se „u potrazi za savršenim govornikom” ni jedna norma, pa tako ni naglasna, ne može promatrati izdvojeno.

2. VAŽNOST DIJALEKTOLOŠKIH I POVIJESNOJEZIČNIH PODATAKA TE NAGLASNI INVENTAR

Od druge polovice XX. stoljeća u kroatistici je često u uporabi pojam *tronarječna dijalektna osnovica* (npr. Moguš, 1993: 159) ili *(novo)štokavska dijalektna osnovica s kajkavsko-čakavsko-štokavskom nadgradnjom* (npr. Frančić i dr., 2005: 23), pa iako se i taj pojam katkad problematizira (usp. Tafra, 2005: 44, 45), razvidno je da je naglasna norma u svim suvremenim hrvatskim priručnicima, bez obzira na manje otklone, utemeljena na novoštokavskome naglasnom sustavu. Izbor je osnovice nužan upravo zbog velike dijalektne raznolikosti u hrvatskome jeziku te nemogućnosti da se svi naglasni sustavi u rasponu od dinamičkoga do

² Nepoznavanje dijalektoloških podataka katkad dovodi i do „otkrivanja” pojava koje su u hrvatskoj dijalektologiji poznate stotinjak godina poput, primjerice, pojave da se zanaglasna dužina u govorima u kojima se gubi češće gubi iza samoglasnika na kojemu je silazni naglasak.

peteronaglasnoga uzmu u obzir. Zbog toga se počesto, ne samo u jezikoslovnoj literaturi, piše o neravnopravnome položaju neštokavaca u govornoj izvedbi hrvatskoga standardnog jezika. To se na prijelazu iz XX. u XXI. stoljeće nastojalo prevladati pokušajem uvođenja „tronaglasne uporabne norme” (Škarić, 2006.) ili se standardnojezičnu naglasnu normu nastojalo olabaviti. Osim prevladavanja neravnopravnosti triju hrvatskih narječja nastojanjem se za labavljenjem naglasne norme nastojala naglasiti i veća razlika između hrvatskoga jezika i drugih južnoslavenskih jezika.³ Otklon se od standardnojezične norme često opravdavao pitanjem *Tko još tako govori?*, koje se često prometalo u tvrdnju *Tako nitko ne govori.*, bez uvida u stvarnu dijalektnu sliku, a usto se sve jače naglašivala potreba za uključivanjem u oblikovanje naglasne norme značajka govora velikih gradova (usp. Mićanović, 2005.). Iscrpan naglasni priručnik kojim bi se moguća uporabna norma kodificirala ili u kojemu bi se temeljito opisala nije objavljen, a otklon se od norme selektivno bilježio u pojedinim priručnicima i radovima.

Pri oblikovanju bi moguće uporabne norme i primjene anketa u istraživanju trebalo voditi računa o sljedećim trima činjenicama. Prvo, većina govornika hrvatskoga jezika i danas živi izvan četiriju najvećih hrvatskih gradova (od kojih je Osijek neupitno štokavski, Split znatno štokaviziran, a u Zagrebu i Rijeci živi nemali postotak ljudi koji nisu kajkavci odnosno čakavci) i većinom su novoštokavci s četveronaglasnim sustavom. Drugo, kad se govori o „povlaštenosti” štokavskih govornika hrvatskoga jezika, zanemaruje se podatak da je i štokavsko narječje tek narječje. Pritom treba imati na umu da je ikavski izgovor najrasprostranjeniji među govornicima hrvatskoga jezika te da je zastupljen među govornicima svih triju narječja. Uostalom, među štokavcima ima staroštokavaca sa starijim naglasnim sustavom, a u narodnim govorima nisu zabilježeni nazivi kao što je *fenolftalein* ili *manirizam* te i štokavci navedene riječi uče, ne samo na semantičkoj razini, nego i na naglasnoj. Treće, s obzirom na veliku raznolikost i sociolingvističku raslojenost koja je njome uvjetovana razvidno je da je poimanje neutralnoga govora i govornika u hrvatskome jeziku poprilično različito ne samo

³ Pritom treba imati na umu da su nemale naglasne razlike u odnosu na Karadžićev i Daničićev naglasni sustav uspostavili već hrvatski vukovci, što se odrazilo i u naknadnoj dijalektološko-povijesnojezičnoj podjeli na zapadnu i istočnu štokavštinu. Iako nisu u potpunosti i izrijekom naznačene, one su vidljive i u *Pravopisu hrvatskosrpskoga jezika s pravopisnim rječnikom* (PHSJ: 273, 617) u kojemu se, primjerice, donose dvostrukosti *dòvesti* i *dovèsti* te *pràšina* i *prašina*. Dodatni je otklon od vukovske norme u naglašivanju učinjen u različitim izdanjima *Rječnika stranih riječi* Adolfa Bratoljuba Klaića (posuđenica je u Akademijinu rječniku bilo vrlo malo).

u Zagrebu i Splitu,⁴ dvama najvećim hrvatskim gradovima, nego i u pojedinim hrvatskim pokrajinama i područjima.⁵ Hrvatskoj općenito nedostaje iscrpnih sociolingvističkih istraživanja u kojima bi se opisalo stvarno jezično stanje koje izrazito odstupa od stanja ne samo među govornicima svjetskih jezika (poput engleskoga), a s kojim se stanje u hrvatskome jeziku često uspoređuje (Mihaljević, 2017: 388, 389), nego i obližnjih južnoslavenskih jezika. Pritom treba voditi računa i o društvenome i povijesnome nasljeđu jer se pojedini govori manjih i većih gradova te neke pokrajinske značajke smatraju prestižnijima ne samo od značajka manje prestižnih mjesnih govora, nego se njima podređuje i hrvatski standardni jezik,⁶ što je djelomično, poglavito u priobalnim krajevima, čak i odrazom jezične slike iz razdoblja u kojima se u većim (poglavito priobalnim) gradovima pretežito govorilo stranim jezicima, isprva zbog prisutnosti izvornoga prethrvatskog stanovništva, a naknadno zbog toga što su postali upravnim središtima u kojima barem do polovice XIX. stoljeća hrvatski nije bio službenim jezikom. Složena je hrvatska dijalektna slika uvjetovala i to da se u posljednje vrijeme učestale teze o tome kako hrvatski standardni jezik ugrožava mjesne govore iako se uporaba mjesnih govora potiče od obrazovnih ustanova i Ministarstva kulture do mjesnih, područnih i državnih medija (Vidović, 2018: 4, 5).

Dijalektna je slika hrvatskoga jezika najstroženija na južnoslavenskome jezičnom prostoru te je poprilično drukčija od one koja se prikazuje u istraživanjima utemeljenim na anketama.⁷ Naime, po nekim je podacima među govornicima

⁴ Runjić-Stoilova i Bartulović (2011: 163) navode kako je na HTV-u najizraženiji zagrebački utjecaj, a takav je dojam većine govornika hrvatskoga jezika ne samo u Splitu, nego i u Dalmaciji općenito, za što nisu potrebne ankete.

⁵ Tako o doživljaju standarda u Zagrebu i Rijeci Mate Kapović (2004: 103) navodi: „Jednonaglasni dinamični sustav Zagreba i Rijeke, s obzirom na to da ima ujednačeno povučeno mjesto naglasaka (koje se nipošto ne podudara sa standardnim!) djeluje kao jezični uzor govornicima čakavskih i kajkavskih govora čiji naglasni sustavi radikalno odstupaju od standardnoga.”

⁶ Već je na temelju dijalektoloških istraživanja razvidno da se prestižnost određenoga govora ne određuje samo odnosom grad – okolica, nego i na pokrajinskoj, područnoj i mjesnoj razini, pa se izvan matičnih sredina počesto prestižan jezični odabir bliži tomu prestižnom govoru (pa će Bračani u Splitu počesto izgovarati zanaglasne dužine iza samoglasnika naglašenog uzlaznim naglaskom, a Neretvani se u Zagrebu gubljenjem zanaglasne dužine ili izgovorom silaznih naglasaka na srednjemu slogu nastoje približiti izvornim Zagrepčanima). Nadalje, u Neretvanskoj će krajini govornici (i)jekavskih govora izvan matičnih naselja, a pogotovo izvan neretvanskoga područja govoriti ikavski zbog toga što su u njihovoj svijesti ikavski govori dalmatinskiji i samim time prestižniji u odnosu na susjedne hercegovačke.

⁷ O upitnim je metodološkim postupcima u anketama Ive Škarića pisao Mate Kapović (2007: 75). Ujedno je na temelju ankete kojom je ispitano petnaest govornika, bez obzira na to što je riječ o govornicima „različitih startnih idioma”, teško utvrditi govore li govornici kao priručnici (usp. Martinović, 2017: 102). Isto vrijedi i za istraživanje provedeno na 51 ispitaniku (Martinović, 2018: 129) jer čak i ako zanemarimo broj ispitanika, u navedenim istraživanjima nemamo podatke o njihovoj podrijetlu kako bismo vidjeli koliko je anketa uravnotežena.

hrvatskoga jezika u Hrvatskoj 57 % štokavaca, 31 % kajkavaca i 12 % čakavaca.⁸ Ti se podatci, naravno, mogu problematizirati jer je, poglavito u većim gradovima te u ostalim pokrajinskim i područnim središtima u krajevima sa složenom dijalektnom strukturom teško odrediti kojemu narječju pripada neki mjesni govor, a ujedno je teško odrediti značajke svojstvene isključivo jednomu narječju.⁹ U pogledu naglasnoga inventara najrelevantniji su radovi Mate Kapovića.

Zemljovid 1. Naglasni inventar u zapadnim i središnjim južnoslavenskim jezicima
(iz Kapović, 2015: 51)

⁸ Usp. https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cakavsko_narje%C4%8Dje i https://hr.wikipedia.org/wiki/Kajkavsko_narje%C4%8Dje.

⁹ U Splitu se, primjerice, čakavski govor povlači već gotovo stoljeće, a ubrzano nakon Drugoga svjetskog rata te je danas u njemu, pogotovo u rubnim dijelovima grada, uz Splitskane koji govore prepoznatljivom splitskom melodijom (koja je nastala zbog čakavsko-štokavskih dodira) velik udio govornika štokavskih ikavskih govora. O stupnju je čakavosti pojedinih govora pisao još Milan Moguš u monografiji *Čakavsko narječje* (1977) te se ona određuje na svim jezičnim razinama, a već je prije sedamdesetak godina naglasni sustav čakavskih kopnenih govora u Dalmaciji bio pod snažnim štokavskim utjecajem. Ujedno su adrijatizmi počesto zajednički čakavskim i štokavskim govorima, a i na morfološkoj se razini neke pojave koje se često u literaturi navode kao svojstvene čakavskom narječju (primjerice, postojanje tvorbe futura II. od svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva ili predbudećega vremena) mogu pronaći i u tipičnim novoštokavskim govorima poput istočnohercegovačkih.

Iz gore navedenoga zemljovida razvidno je kako su u Hrvatskoj prostorno najrašireniji govori s četveronaglasnim novoštokavskim inventarom, a u Bosni i Hercegovini nema nijednoga govora koji ima manje od četiriju naglasaka. Podatci o mjestu i državi rođenja stanovnika Republike Hrvatske ujedno mogu donekle olakšati stvaranje slike o polazišnim naglasnim sustavima stanovnika većih hrvatskih gradova. Primjerice, po popisu stanovništva iz 2011. godine¹⁰ 98 579 (12,48 %) Zagrepčana rođeno je u Bosni i Hercegovini,¹¹ dakle potječu iz štokavskoga područja. U Zagreb su se doseljavali i govornici štokavskih govora i dijelova Hrvatske (od Slavonije preko Banovine, Korduna i Like do Dalmacije) u kojima se pretežito govori novoštokavskim te je udio Zagrepčana kojima je standardnojezični naglasni sustav poznat ili blizak znatan. Ukupno je 363 148 (45,97 %) Zagrepčana rođeno izvan grada u kojemu žive. Na splitskome je području udio rođenih u Bosni i Hercegovini tek nešto niži od njihova udjela na zagrebačkome području s tim da je njihov udio viši u okolici (primjerice, u Kaštelima njihov udio iznosi 14,72 %) nego u samome Splitu (6,47 %), ali ga nadomješta visok udio doseljenika iz obližnjih novoštokavskih krajeva (ponajprije Cetinske i Imotske krajine). Nadalje, 9,65 % Riječana rođeno je u Bosni i Hercegovini. Kako je riječka bliža primorska okolica čakavska, iako se u Rijeku doselio i velik broj štokavaca iz Like i drugih štokavskih krajeva, riječki je gradski govor manje izravno izložen štokavskom utjecaju. Uzmemo li, dakle, u obzir statističke podatke te ih, uz nužnu dozu opreza, primijenimo, razvidno je da i u trima velikim gradovima koji se nalaze izvan štokavskoga područja živi znatan udio govornika hrvatskoga jezika koji imaju četveronaglasni novoštokavski inventar ili im je blizak. U oblikovanju standardnojezičnoga naglasnoga sustava ne mogu se zanemariti ni izvorni govornici hrvatskoga jezika izvan domovine kojih je samo u Bosni i Hercegovini po službenome popisu iz 2013. brojkom 515 481 (Popis, 2013: 82), 50 000 više nego, primjerice, u Splitsko-dalmatinskoj županiji, drugoj hrvatskoj županiji po broju stanovnika.

Dijalektološki su i povijesnojezični podatci osobito bitni za utvrđivanje naglasnoga inventara u različitim hrvatskim govorima koji se zanemaruju u novijim istraživanjima uglavnom utemeljenim na anketama. Oni također mogu pomoći

¹⁰ Podatci su navedeni prema https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_25/H01_01_25.html.

¹¹ Jedan je dio Zagrepčana rođenih u Bosni i Hercegovini zacijelo došao u Zagreb u ranome djetinjstvu, pa i to treba uzeti u obzir. Tek je nešto manji (11,15 %) udio stanovnika Zagrebačke županije rođen u susjednoj državi.

u rješavanju naglasnih dvostrukosti i to u odabiru naglasaka za pojedinu izdvojevu riječ, ali i sustavno. Kad je riječ o pojedinačnim primjerima, navest ću kako je u priručnicima različito naglašena imenica *zapad*¹² – *zâpad* (HER) i *západ* (ŠR). Imamo li na umu da je u čakavskim govorima iskonski naglasak *zâpâd*, razvidno je da je sustavni novoštokavski naglasak *západ* te je stoga on izabran u *Školskome rječniku* i *Mrežniku*. Sustavno se, pak, s pomoću naglasnih paradigma pristupilo naglašivanju različitih kategorija promjenjivih riječi. Svođenje svih riječi na tri osnovne naglasne paradigme¹³ te izvođenje naglasnih tipova na temelju njih znatno pojednostavnjuje i usustavljuje naglašivanje te omogućuje izbor. Dijalektološki podatci ujedno pokazuju kako je neoslabljeno prebacivanje naglasaka¹⁴ na prednaglasnicu (npr. *ù vodu*, *ù grād*) zajedničko većini ne samo štokavskih, nego i čakavskih govora te dijelu kajkavskih govora (primjerice, u Turopolju, Posavini i Moslavini¹⁵). Uporaba dijalektoloških i povijesnojezičnih podataka važna je zbog načela sustavnosti, s pomoću kojega se uz tradicijsko načelo te načelo ovjerenosti i potvrđenosti, smanjuje proizvoljnost u naglašivanju. Ono ujedno doprinosi ravnopravnosti svih triju narječja jer se standardnojezični lik ovjerava ne samo izravno stanjem u štokavskim govorima, nego i posredno u čakavskim i kajkavskim.

Anketna ispitivanja i propitivanja norme provode se i na području rasprostiranja drugih južnoslavenskih jezika, primjerice, slovenskoga, no ona mogu postati relevantnijima tek kad obuhvate veći broj ispitanika ravnomjerno raspoređenih po različitim hrvatskim krajevima, kad se donesu podatci o mjestu rođenja, školovanja i trenutačnoga prebivališta svakoga ispitanika te se svi ti podatci usporede s rezultatima dijalektoloških istraživanja.

¹² U RHJ-u i *Hrvatskome jezičnom savjetniku* normativno su izjednačena oba naglasaka.

¹³ Na ovome mjestu naglašujem kako je riječ o naglasnim paradigmama koje su prilagođene stanju u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku. Dakle, riječ je o sinkronijskim paradigmama koje su izvedene na temelju „dijakronijskoga proučavanja slavenske akcentuacije” (Kapović, 2006: 159). O primjeni navedenih paradigma na primjeru imenica *o*-osnova vidi u Vidović (2014).

¹⁴ Vukušić i dr. (2007: 29) navode kako u suvremenome naglašivanju prenošenje naglasaka na prednaglasnicu ovisi o dužini riječi, tj. da se što je riječ duža, naglasak teže prenosi. Da je u mnogim novoštokavskim govorima oslabljeno i neoslabljeno prebacivanje naglasaka živa kategorija, vidljivo je iz primjera koje navodi Vidović (2007: 204–207).

¹⁵ Taj mi je podatak usmeno priopćila Ivana Kurtović Budja, koja ondje trenutačno provodi dijalektološka istraživanja.

3. IZMEĐU DESKRIPTIVNOGA I PRESKRIPTIVNOGA PRISTUPA

Pristup se naglašivanju ugrubo može podijeliti na deskriptivni i preskriptivni.¹⁶ Deskriptivni priručnici¹⁷ bilježe više naglasnih inačica uključujući i one koje na različitim razinama odstupaju od novoštokavske naglasne norme. Preskriptivni pristup utemeljen na novoštokavskim standardnojezičnim pravilima¹⁸ (s različitim raspodjelom naglasaka ovisno o težnji za očuvanjem pomičnosti naglasaka). Pristup utemeljen na uporabnoj normi (pa time u određenoj mjeri i na otklonu od novoštokavskih standardnojezičnih naglasnih pravila, ali ne uvijek u točno određenim kategorijama) donekle je deskriptivan jer opisuje mogući novi željeni sustav, ali zasad samo na temelju razlika u odnosu na standardnojezičnu normu bez cjelovita uvida u to kako bi sustav (ako ga se želi uspostaviti) trebao izgledati. S druge je strane on i preskriptivan jer se otklon od norme nastoji pretpostaviti samoj normi.¹⁹ Tvrdnje da se standardnojezična norma nameće u razdoblju kad uporabnu normu uglavnom oblikuju mediji jednostavno nisu utemeljene,²⁰ a da odnos prema naglasnoj normi nije jednoličan, tj. da standardnojezična naglasna

¹⁶ Blaženka Martinović (2018: 125) izdvaja tri tendencije: „1) labaviji pristup distribucijskim pravilima u određenih kategorija riječi, 2) previranja u tvorbi riječi i neutralizacija likova s pomaknutim, čelnim naglasnom, 3) ujednaka naglasne paradigme i pretakanje jedinica iz tipa u tip.”

¹⁷ Primjeri su *studĕnt*, *asistĕnt* i *komentĕtor* zabilježeni u *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* (dalje u tekstu HER), a u *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr., ²1997: 24) uz standardnojezični lik *stùdent* navodi se i razgovorni *studĕnt* te genitiv jednine *studĕnta* (taj genitivni lik nije zabilježen ni u jednome drugom suvremenom jezičnom priručniku). Treba napomenuti da su naglasci u imenicama tvorenim završetkom *-ent* kao što je *stùdent* obilato potvrđeni ne samo u organskim štokavskim govorima, nego i u jeziku medija. Imenice su pak tvorene završetkom *-ator* sa sustavnim novoštokavskim naglaskom kao što je *akumulĕtor* u organskim govorima danas rjeđe potvrđene od imenica tvorenih završetkom *-ent* s naglaskom na prvome slogu kao što je *stùdent* iako je nekoć (poglavito do 1990.) bio najzastupljeniji čak i u jeziku medija te su na njegovu rjeđu uporabu jamačno utjecali nenovoštokavski gradski govori (poglavito zagrebački) koji ponajviše utječu na jezik medija. Što više, naglasak je *akumulĕtor*, osim u neprijeporno štokavskome Dubrovniku, obilno potvrđen i u čakavsko-štokavskome Splitu.

¹⁸ Još su u PHSJ (594, 709, 710) zabilježena rijetka odstupanja od novoštokavskih standardnojezičnih pravila u nekim složenicama kao što su *poljoprĕvreda*, *samoòbrana* i *samoùprava* (uz lik *samoùprava*), a Vukušić i dr. (2007: 39, 332) osim sličnih odstupanja navode i primjere nekih zemljopisnih imena kao što su *Austrĕlija* i *Mezopotĕmija* te genitivu množine imenica muškoga roda tipa *Dalmatĕnac* (dopušta se lik *Dalmatĕnĕcĕ*).

¹⁹ Jedna je od kritika koju deskriptivisti najčešće upućuju preskriptivistima to da „preskriptivisti u jeziku nameću arbitrarne stavove insistirajući na uporabi onih oblika koje oni osobno preferiraju” (Mihaljević, 2017: 386), no primjena načela sustavnosti smanjuje proizvoljna rješenja, a otklon ih od norme, ako nije sustavan, stvara.

²⁰ Nemoguće je govoriti o spontanome prilagođivanju pojedinih posuđenica koje ulaze u hrvatski jezik među govornicima hrvatskoga jezika kad one prvo prođu medijski filtar. To je osobito vidljivo u prilagođivanju stranih zemljopisnih imena. Tako je danas u uporabi lik *Černobil* nastao prema engleskome liku, a ukrajinska su se zemljopisna imena u XIX. stoljeću i većemu dijelu XX. stoljeća hrvatskomu jeziku prilagođivala prema ruskome liku (usp. *Kijev* ili *Lavov*).

norma ima nemali broj pobornika, pokazuje i velik broj različitih jezičnih savjeta u kojima se rješavaju upiti izazvani prigovorima na izgovor televizijskih novinara. Moguću bi uporabnu normu trebalo iscrpno opisati kako bi se o njoj moglo jednoznačno raspravljati, a u potragu bismo „za kompetentnim govornikom” (Martinović, Matešić, 2018: 154) trebali poći svjesni činjenice da je stvarnu sliku stanja u hrvatskome jeziku nemoguće steći bez uvida u dijalektološka istraživanja. Tad bi se i tvrdnje o neovjerenosti određenih naglasnih rješenja kao što su *komèntātor* ili *radijātor*²¹ uzimale s nužnom mjerom opreza, a neka se izrazito dijalektno obilježena rješenja (npr. *Amerikānka* i *izuzétaka*²²) ne bi pretpostavljala sustavnima, ovjerenima i u priručnicima potvrđenima (npr. *Amerikānka* i *izùzētākā*). Moguću bi uporabnu normu trebalo i detaljno opisati te jednoznačno odrediti tko je kvalificiran da je oblikuje (svi govornici hrvatskoga jezika ili neka ciljna skupina govornika koji su po nekim kriterijima predodređeni da budu kompetentni govornici) jer o tome ovisi i metodološki okvir. Naime, ako su za oblikovanje uporabne norme kvalificirani svi govornici hrvatskoga jezika, ono se ne može provesti bez dijalektoloških i povijesnojezičnih podataka. Ako je za oblikovanje uporabne norme kvalificirana određena ciljna skupina (usp. Martinović, Matešić, 1998: 154–155), pitanje tko kako govori ili bi želio govoriti izvan te skupine postaje nebitno.

S gledišta jezika kao sustava naglasna je norma samo jedna od norma koja se ne može odvojiti od drugih te bi se za svaku normu trebala primjenjivati ista načela, odnosno ako se zalažemo za ravnopravniji odnos triju narječja, on bi se trebao uspostaviti na svim trima razinama. Na fonološkoj i pravopisnoj razini bilo je, doduše, pokušaja svođenja dvaju parova slivenika na jedan (usp. Škarić, 2006) i ujednačivanja bilježenje odraza *jata* (Škarić, 1996; Brozović, 1998–1999), ali nisu izazvali promjene u sustavu iako znatan broj štokavaca u svojem inventaru ima samo jedan par slivenika. Kolike su razlike među govornicima hrvatskoga jezika na fonološkoj razini, razvidno je i po podatku da se u literaturi navodi kako kajkavsko narječje ima 12 samoglasničkih sustava, a nekoć ih je imao znatno više (Lončarić, 1994: 115). Na morfološkoj razini nema zagovornika razlikovanja

²¹ Takav je izgovor ovjeren i u čakavsko-štokavskome Splitu, a kamoli na štokavskome području (primjerice, u Dubrovniku).

²² Riječ je o metatoniji svojstvenoj dijelovima Like i sjeverne Dalmacije (na području dodira čakavskih i štokavskih govora) te Slavonije (na području dodira novoštokavskih i staroštokavskih govora). Lik je *Amerikānka* (uz lik *Amerikānka*) potvrđen u HJS-u (1999: 55), a Vukušić i dr. (2007: 39) donose tri lika genitiva množine muškoga roda te uz sustavni standardnojezični lik (npr. *Dalmàtinācā*) navode metatonijski lik (npr. *Dalmatinācā*) te lik koji odstupa od standardnojezične norme (npr. *Dalmatinācā*). HJS u toj kategoriji među standardnojezične likove ne ubraja one sa silaznim naglaskom na nepočetnome slogu.

množinskih padeža u imeničkoj sklonidbi (što je svojstveno kajkavskome narječju i sjevernočakavskim govorima). Na leksičkoj se razini uglavnom vodi rasprava o jezičnome čistunstvu. Jeziku su medija osobito privlačni dijalektni egzotizmi i dijalektizmi inojezičnoga postanja (npr. *hrapaćuša* ili *škver*), no rijetki su pokušaji, primjerice, normiranja naziva riba (i danas je u uporabi sinonimni niz *komarča – lovrata – orada* ili sinonimni par *brancin* i *lubin*), što bi bilo vrlo korisno iz praktičnih razloga. Ukratko, čakavizama i kajkavizama na fonološkoj i morfološkoj razini gotovo da i nema, na leksičkoj su razini razmjerno rijetki i rubni, ali se, kad se raspravlja o ravnopravnosti hrvatskih narječja u oblikovanju hrvatskoga jezika, najčešće razglaba o naglasnoj normi i naglasnome sustavu.

Iako je na temelju razmjerno malenoga uzorka teško donositi odluke kojima se dalekosežno mijenja standardnojezična naglasna norma, teorija bi se različitih naglasnih varijeteta (Martinović, 2017) mogla primijeniti u izradi budućih pravogovornih priručnika te bi se, slično pravopisnim rješenjima, s pomoću načela normativne hijerarhije (HP: VIII) mogle uspostaviti preporučene (one koje imaju normativnu prednost), dopuštene (nemaju normativnu prednost, ali se zbog tradicije i česte uporabe ne isključuju) i istovrijedne inačice. Tim bi se sustavom mogao objasniti različiti normativni status pridjeva *filozofskī* u odnosu prema *filòzofskī* i *pèčem* u odnosu prema *pèčēm* (budući da su u oba slučaja oba lika u skladu sa standardnojezičnim naglasnim sustavom, ovisno bi se o polazištu, jednomu od likova dala prednost ili bi se normativno izjednačili²³), kao i genitiv množine *Bòsānācā* u odnosu prema liku *Bosānācā* (koji jest ovjeren i u štokavskim govorima, ali odstupa od standardnojezičnih naglasnih pravila²⁴).

²³ U *Školskome rječniku hrvatskoga jezika i Hrvatskome mrežnom rječniku* dana je prednost liku *filòzofskī* ponajprije zbog tradicijskoga načela, ali se ono ne bi provodilo da nije usklađeno s načelom ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi. Isključivo je lik *pèčem* ovjeren u *Hrvatskome jezičnom savjetniku i Priručnoj hrvatskoj gramatici* Dragutina Raguža te se pravilno izvodi od čakavskoga *pečēm*. Raguž, s druge strane, navodi isključivo lik *pijem*, *Školski rječnik* i *Mrežnik* *pijem*, a *Hrvatski jezični savjetnik* *pijem* i *pijem*. Iz spomenutih je primjera (koje potvrđuju i podatci iz dijalektoloških istraživanja) razvidno da je zanaglasna dužina u prezentu katkad i analoška jer je na temelju povijesnojezičnih podataka razvidno da su iskonski štokavski likovi *pèčem* i *pijem* (usp. Kapović, 2018: 192, 205).

²⁴ Zbog dosljedne provedbe standardnojezičnih naglasnih pravila lik *Bosānācā* nije ni uzet u razmatranje.

4. ŠKOLSKI RJEČNIK HRVATSKOGA JEZIKA I HRVATSKI MREŽNI RJEČNIK

Budući da su *Školski rječnik hrvatskoga jezika* (2013) i *Hrvatski mrežni rječnik* normativni rječnici, u njima je primijenjen preskriptivni pristup uz strogu provedbu standardnojezičnih naglasnih distribucijskih pravila te se u obama rječnicima navode isključivo preporučene inačice. Dopuštene se inačice zbog načela jednostavnosti i normativne hijerarhije ne navode u *Školskome rječniku*, a u *Mrežniku* se ne navode zbog načela ekonomičnosti. Načelo primijenjeno u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* primijenjeno je i u *Prvome školskom pravopisu hrvatskoga jezika* (Hudeček i dr., 2016) kao priručnicima namijenjenim ponajprije djeci. Budući da je obrada u *Mrežniku* znatno složenija, rječnik nije dodatno opterećen dvostrukim rješenjima.

U *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* obrađeno je oko 30 000 natuknica, a u *Mrežniku* zasad oko 5600 (s tim da je predviđeno 10 000).

U *Školskome rječniku* uz obvezatni se genitiv jednine donose nominativ i genitiv množine (ako je množina realna). U *Mrežniku* se navodi cijela paradigma.

ŠK: *jěž* *im. m.* <G *jěža*, I *jěžom*; *mn.* N *jěževi*, G *jěžěvā*>

MR: *jěž jež* GA *jěža*, DL *jěžu*, I *jěžom*; *mn.* N *jěževi*, G *jěžěvā*, DLI *jěževima*, A *jěževe*

ŠK: *gòra* *im. ž.* <G *gòrē*, D *gòri*, A *gòru*; *mn.* NA *gòre*, G *gòrā*, DLI *gòrama*

MR: *gòra gora* *im. ž.* G *gòrē*, D *gòri*, A *gòru*, L *gòri*, I *gòrōm*; *mn.* NA *gòre*, G *gòrā*, DLI *gòrama*

U *Školskome se rječniku* uza opisne pridjeve u neodređenome obliku donose genitiv jednine, određeni oblik muškoga roda, ženski i srednji rod neodređenoga pridjeva te komparativ u muškome rodu ako je realan i po potrebi superlativ. U *Mrežniku* se uvijek donose komparativ i superlativ, ako su realni, u nominativu i genitivu jedninu. Treba napomenuti da je već u *Hrvatskome jezičnom savjetniku* (1998) u velikoj mjeri promijenjena „klasična” pridjevska sklonidba, a u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* sustavno je odabrana naglasna paradigma *c* kao standardnojezična u pridjevskoj sklonidbi (tip *mlâd – mlâda – mlâdo – mlâdi*), koja je potvrđena među govornicima svih triju hrvatskih narječja (usp. Kapović, 2008: 203).

ŠK: **drâg** *prid.* <G drâga; *odr.* drâgī, G drâgōg(a); ž. drâga, s. drâgo; *komp.* drâžī>

MR: **drâg** *drag prid.* G drâga; *odr.* drâgī, G drâgōg(a); ž. drâga, s. drâgo; *komp.* drâžī, G drâžēg(a); *sup.* nâjdražī, G nâjdražēg(a)

ŠK: **bijêl** *prid.* <G bijêla; *odr.* bijêlī, G bijêlōg(a); ž. bijêla, s. bijêlo; *komp.* bjêljī/bjêlij>

MR: **bijêl** *bijel prid.* G bijêla; *odr.* bijêlī, G bijêlōg(a); ž. bijêla, s. bijêlo; *komp.* bjêljī/bjêlijī, G bjêljēg(a)/bjêlijēg(a); *sup.* nâbjeljī/nâbjeljijī, G nâbjeljijēg(a)/nâbjeljijēg(a)

U *Školskome se rječniku* donosi prvo lice jednine i treće lice množine prezenta. Treće se lice jednine prezenta navodi kod glagola koji dolaze samo u trećemu licu i kod onih kod kojih su se u trećemu licu jednine dogodile neke fonološke ili naglasne promjene (kod tih se glagola navodi i prvo lice jednine i treće lice jednine). Zatim se navodi imperativ u 1. licu jednine. U *Školskome se rječniku* navodi i aorist i u svršenih i nesvršenih glagola te se obvezno navodi prvo lice jednine, a treće se lice jednine navodi kad je fonološki ili naglasno bitno. U imperfektu se navodi prvo lice svih nesvršenih glagola. Obvezatno se navodi pridjev radni u muškome rodu osim za one glagolske pridjeve koji se upotrebljavaju samo u srednjemu rodu. Kad su morfološki ili naglasno relevantni, navode se i glagolski pridjevi u srednjemu i ženskome rodu te u množini muškoga roda. Kod prijelaznih se i nekih povratnih glagola u muškome rodu obvezatno navodi i pridjev trpni, a glagolski se prilog sadašnji i prošli navode kad su fonološki razlikovni. U *Mrežniku* se donosi cjelokupan prezent, pridjevi radni u svim trima rodovima, pridjev trpni u muškome rodu i u ženskome i srednjemu kad se naglasak pomiče te glagolski pridjevi.

ŠK: **îmati** *gl. nesvrš. prijel./neprijel.* <*prez. 1. l. jd.* ìmām/îmâdem/îmadnēm, *3. l. mn.* îmajū/îmâdū/îmadnū, *imp.* ìmāj/îmâdi/îmadni, *aor.* îmah/îmadoh, *imperf.* îmâh/îmâdijâh/îmadâh, *prid. r.* îmao, *prid. t.* îmân, *pril. s.* îmajūci/îmâdūci, *pril. p.* îmāvši>

MR: **îmati îmati** *prez. jd. 1. l.* ìmām/îmâdem/îmadnēm, *2. l.* ìmâš/îmâdeš/îmadnēš, *3. l.* ìmā/îmâde/îmadnē, *mn. 1. l.* ìmāmo/îmâdemo/îmadnēmo, *2. l.* ìmâte/îmâdete/îmadnēte, *3. l.* îmajū/îmâdū/îmadnū; *imp.* ìmāj/îmâdi/îmadni; *aor.* îmah/îmadoh; *imperf.* îmâh/îmâdijâh/îmadâh; *prid. r. m.* îmao, ž. îmala, s. îmalo; *prid. t.* îmân; *pril. s.* îmajūci/îmâdūci; *pril. p.* îmāvši

5. ZAKLJUČAK

U ovome se radu opisuje sustav naglašivanja koji je primijenjen u *Školsko-me rječniku hrvatskoga jezika* i *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*. On se ujedno uspoređuje s drugim suvremenim pristupima naglašivanju, koji podrazumijevaju različit stupanj otklona od standardnojezične norme utemeljene na novoštokavskoj osnovici. Budući da se u potonjim pristupima problematiziraju naglasni inventar hrvatskih govora te mogućnosti govorne izvedbe tradicionalne standardnojezične norme, u radu se iznose relevantni dijalektološki podatci s pomoću kojih se stvara vjerodostojnija slika hrvatskih organskih govora. Ujedno se raspravlja i o metodološkoj opravdanosti oblikovanja uporabne norme na temelju anketiranja na malenome uzorku ili određene ciljne skupine koja bi ju mogla ili trebala oblikovati. Naglasna se norma promatra i u okviru šire rasprave o deskriptivnome i preskriptivnome pristupu, pri čemu se predlaže uspostava načela normativne hijerarhije, usporediva s teorijom različitih varijeteta hrvatskoga standardnog jezika, u daljnjemu oblikovanju standardnojezične norme.

LITERATURA

- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija, 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čakavsko narječje. https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cakavsko_narje%C4%8Dje (pristupljeno 10. siječnja 2019.)
- Državni zavod za statistiku. *Stanovništvo prema mjestu rođenja i spolu, popis 2011*. https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_25/H01_01_25.html (pristupljeno 15. siječnja 2019.)
- HER = Anić, Vladimir; Brozović-Rončević, Dunja; Goldstein, Ivo; Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko; Pranjeković Ivo, 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Ur. Ljiljana Jojić i Ranko Matasović. Zagreb: Novi liber.
- Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- HP = Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jozić, Željko; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Lana; Milković, Alen; Ramadanović, Ermina; Stojanov, Tomislav, Štrkalj Despot, Kristina, 2013. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- HJS = Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka (izv. ur.). *Hrvatski jezični savjetnik*, 1999. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine.
- Hudeček, Lana; Jozić, Željko; Lewis, Kristian; Mihaljević, Milica, 2016. *Prvi školski pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kajkavsko narječje*. https://hr.wikipedia.org/wiki/Kajkavsko_narje%C4%8Dje (pristupljeno 10. siječnja 2019.)
- Kapović, Mate, 2004. Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 30: 97–105.
- Kapović, Mate, 2006. Naglasne paradigme o-osnovâ muškoga roda u hrvatskom. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlja*. 32: 159–172.
- Kapović, Mate, 2007. Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? *Jezikoslovlje*. 8/1: 61–76.
- Kapović, Mate, 2008. Ustrojstvo rječničkoga članka u dijalekatnim rječnicima s obzirom na naglasak. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. 14: 197–205.
- Kapović, Mate, 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kapović, Mate, 2018. Povijest glagolske akcentuacije u štokavskom (i šire). *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 44/1: 159–285.
- Lončarić, Mijo, 1994. Kajkavski vokalizam. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 20/1. 115–135.
- Martinović, Blaženka, 2017. Kodifikacija hrvatske naglasne norme (ili kako naši priručnici govore). *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 43/1: 95–106.
- Martinović, Blaženka, 2018. Naglasna norma neutralnoga varijeteta suvremenoga hrvatskog jezika, u: *Od norme do uporabe* 1. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 123–139.
- Martinović, Blaženka; Matešić, Mihaela, 2018. U potrazi za kompetentnim govornikom. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. 11: 153–168.
- Mićanović, Krešimir, 2005. Hrvatski s naglaskom, u: *Od fonetike do etike. Zbornik o sedamdesetogodišnjici Josipa Silića*. Zagreb: Disput, str. 387–393.
- Mihaljević, Milica, 2017. Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj, u: *Slovenska terminologija danas*. Beograd: SANU, Institut za srpski jezik SANU-a, str. 383–403.
- Moguš, Milan, 1977. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Moguš, Milan, 1993. *Povijest hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- PHSJ = Pravopisna komisija, 1960. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim priručnikom*. Zagreb, Novi Sad: Matica hrvatska, Matica srpska.

- Popis 2013 = Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2013. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013*. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
- Raguž, Dragutin, 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- RHJ = Šonje, Jure, gl. ur., 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.
- Runjić-Stoilova, Anita; Bartulović, Ivana, 2011. Odstupanja od standardnog naglasnog sustava u govoru profesionalnih govornika na HTV-u. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. 2: 153–158.
- ŠK = Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jojić, Ljiljana; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Miloš, Irena; Ramadanović, Ermina; Vidović, Domagoj, 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Škarić, Ivo, 1996. Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata. *Govor*. 13/1-2: 1–23.
- Škarić, Ivo, 2006. *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra, Branka, 2011. Kroatistička standardološka ispitivanja, u: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*. Zagreb: FF press, str. 35–49.
- Vidović, Domagoj, 2007. Accentual Alternations in Neo-Štokavian Ijekavian Dialects of Neretvanska Krajina, u: *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentology*. str. 199–211.
- Vidović, Domagoj, 2014. Naglasci u Rječniku stranih riječi i naglasnome priručniku Adolfa Bratoljuba Klaića u usporedbi sa Školskim rječnikom hrvatskoga jezika. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 40/2: 497–520.
- Vidović, Domagoj, 2018. Ča je ča, reći ću van ja – čakavsko narječje od epigrafskih spomenika do ča-vala. *Hrvatski jezik*. 3/5: 1–5.
- Vukušić, Stjepan; Zoričić, Ivan; Grasseli-Vukušić, Marija, 2007. *Naglasak u hrvatskoj me književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.